

Közép-európai fővárosok mentális térképei (attitűdök, értékek, identitások)

- másodközlés -

Csepeli György, Örkény Antal, Zsigó T. Ferenc

Az elmúlt évtizedben a közép-európai régió országaiban nagyon hasonló politikai tendenciák figyelhetők meg. Ez egyaránt megmutatkozik Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon a jogállami normák megsértésében, a szabadságjogok korlátozásában, a demokratikus politizálás torzulásában, az autoriter hatalomgyakorlásban.

Mindezek a törekvések sikeresek lehettek, mert a piacgazdaságra való áttérés társadalmi következményeként kiéleződtek a társadalmi egyenlőtlenségek, a rendszerváltó várakozásokkal szemben a liberális demokrácia nem erősödött, hanem gyengült.

Mindezeket a törekvéseket ugyanakkor a hivatalos identitáspolitikában is tetten érhetjük, ahol a populista, etnocentrikus, nacionalista szélsőjobboldali narratívák egyre inkább uralják a kormányzati diskurzusokat. Az, hogy néhány politikus Magyarországon (Orbán Viktor), Lengyelországban (Jarosław Kaczyński), Szlovákiában (Robert Fico, Marian Kotleba) és Csehországban (Tomio Okamura) a szélsőséges nacionalista beszéd hangján szólal meg, nemcsak választási sikerükhöz vezet el, de a demokrácia minőségének romlását is eredményezi. A nemzeti identitás szélsőséges mintáinak hangoztatásával igazolni akarják az illiberális és antidemokratikus törekvéseiket, úgymond az „autentikus” és „kizárólagos” nemzeti identitás megőrzése érdekében. Jól tükrözi ezt a V4-kormányoknak a bevándorlókkal szembeni, a nemzetközi és európai normákat sértő idegenellenes és sokszor rasszizmusba hajló politikája.

Ha a négy országban ezeknek a politikai törekvéseknek az ellenpontját keressük, érdemes a nemzeti identitás nem szélsőséges aspektusaira összpontosítani, és megnézni, tetten érhetők-e más értékpreferenciák és identitásmintázatok. Kutatásunk azokra az értékekre és identitásokra összpontosít, amelyek a V4 fővárosaiban a lokális helyhez, illetve a nemzet fogalmához kapcsolódnak. A fővárosokat intellektuális, kulturális és innovációs centrumoknak, a nemzeti büszkeség központjainak tekintjük, ugyanakkor olyan multikulturális környezetet feltételezünk, ahol a különféle kultúrájú emberek naponta érintkeznek egymással. A V4-fővárosokban a polgárok szavazási magatartása is különbözik a szélesebb társadalométól, és a nacionalista retorikát használó pártokra szignifikánsan kevesebben szavaznak.

Ebben a cikkben négy közép-európai főváros mentális térképét mutatjuk be, részint kvantitatív, részint kvalitatív adatok tükrében. A fővárosok a következők: Budapest, Prága, Bratislava és Varsó. A négy főváros közül Budapest és Varsó a legnagyobb, Budapest területe 525, Varsóé 517 km². Budapest lakosságának száma közel 1 800 000, Varsó lakosságáé 1 320 000. Varsó története a 13. századra nyúlik vissza, Budapest területén már a római korban város volt. Prága területe 496 km², lakóinak száma 1 200 000. A négy főváros közül Bratislava a legkisebb, területe 367 km², lakóinak száma 432 000.

Mind a négy főváros központi szerepet tölt be országa idegenforgalmában, s évről évre jelentős számú turistát vonz. Mind a négy fővárosban nagy számban található tudományos, oktatási, kulturális és politikai központi intézmények.

A kutatás¹ célja a négy közép-európai főváros lakói körében élő értékek, attitűdök és identitások feltárása volt. A vizsgálat elsődlegesen arra irányult, hogy a fővárosok lakói hogyan látják saját városukat és a vidéket, s milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg közöttük. A kutatás költségvetésének korlátai miatt a kvantitatív adatokat már meglévő, korábban végzett nemzetközi kutatások adatbázisaiból merítettük (European Social Survey, International Social Survey Program). A kvalitatív adatokat mind a négy

¹ A kutatás a Visegrádi Alap megbízásából készült.

fővárosban két speciálisan megszervezett fókuszcsoportban vizsgáltuk. Az egyik fókuszcsoport tagjai szakértők és értelmiségiek voltak, a másikban városi-kerületi választott politikusok vettek részt.²

Kvantitatív eredmények

Elemzésünk első részében nagy nemzetközi összehasonlító vizsgálatok adatainak másodelemzésével mutatjuk be a négy visegrádi főváros lakóinak kötődését városukhoz, továbbá azt, hogy a lakosok személyes identitásukban milyen fontosságot tulajdonítanak lakóhelyüknek, mennyire tölti el őket a büszkeség- vagy szégyenérzet az országukkal kapcsolatban, és különböznek-e a fővárosok lakói az etnocentrizmus, a nacionalizmus és az idegenellenesség mértékében (1. táblázat).

A 2013-ban végzett, alapvetően nemzeti identitás kutatásával foglalkozó vizsgálat szerint a budapestiek érezték legközelebb magukhoz a városukat, míg Varsó és környékének lakói a legkevésbé. Alapvetően mind a négy főváros lakói körében erős a pszichológiai kötődés, amit a szubjektív távolságra vonatkozó értékek kapcsán tapasztalt alacsony gyakoriságok mutatnak.

1. táblázat

A főváros szubjektív közelségérzete a városlakók szerint, fővárosonként, százalékban (ISSP 2003 adatok)

	Mennyire érzi magához közel a fővárost?				Összesen
	nagyon távolinak	2	3	nagyon közelinek	
Budapest	3,9	8,8	33,0	54,2	100,0
Prága	2,4	12,0	42,8	42,8	100,0
Varsó	2,0	18,4	49,1	30,4	100,0
Bratislava	1,6	10,1	46,0	42,3	100,0
Összesen	2,6	12,7	42,4	42,3	100,0

Ha a fővárosiak kötődését városukhoz más településen élők kötődéseivel hasonlítjuk össze, akkor a kép változatosabb. Magyarországon a budapestiek és a kistélepüléseken élők kötődése intenzív, és egyaránt magas szintű. Egészen más képet látunk a másik három fővárosban. Csehországban a közelségérzet a kistélepüléseken élők körében a legintenzívebb, ezt a kisvárosok követik, és a főváros csak a harmadik. Feltűnően gyenge a kötődés és erős a távolságérzet Prága elővárosaiban, ami a szuburbanizáció gyengülését mutatja (Szirmai 2019). Szlovákiában egészen ellentétesek a tendenciák, mint Csehországban: a településhez érzett közelség éppen Bratislava elővárosaiban messze a legmagasabb, és magában a fővárosban gyengébb. Itt a szuburbanizáció még javában tart, ami az elővárosi lét felértékelődését és a központi városmag leértékelődését jelenti. Lengyelországban sem a főváros, sem a környéke nem játszik kitüntetett szerepet lakói kötődésében, szemben a kistélepülésekkel és a falvakkal, amelyek lakosai az összes többi településtípust meghaladóan közel érzik magukat lakóhelyükhöz.

Egy másik kérdésben kilenc kategória alapján próbáltuk felderíteni, hogy az egyes fővárosok lakói mennyire tartják fontosnak az adott kategóriához tartozásukat. A 2. táblázatban mutatjuk be, hogy az egyes fővárosok lakói milyen fontosságot tulajdonítanak az egyes kategóriáknak, amelynek sorában mint külön kategória szerepelt a fővárosi identitás. Ezenkívül szerepeltek még a foglalkozás, az etnikai származás, a nemzeti identitás, a nem, az életkor, a vallás, a politikai hovatartozás, a társadalmi osztály, valamint a családi státus.

² Budapest (Csepeli György, Örkény Antal), Prága (Jana Mensikova, Jiří Rem, Ivan Jarabinský), Bratislava (Bahna Miloslav, Magdaléna Piscová, Lubomir Šottník) Varsó (Ewa Topolewska).

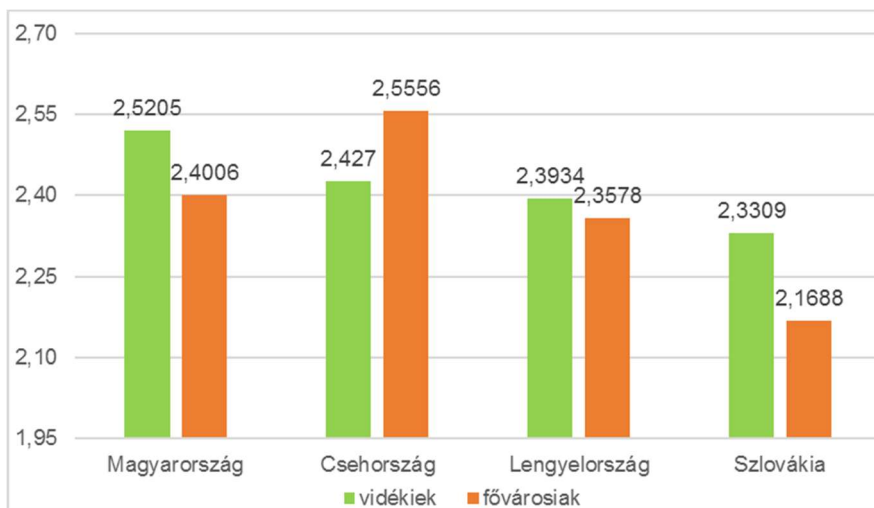
A felkínált kilenc kategória közül a leggyakoribban választott természetesen a családi státus. A többi kategória közül a fővárosi lét relatíve a leggyakoribb a budapestiek körében, őket követik a bratislaviaiak, a prágaiak, majd igen alacsony gyakorisággal a varsóiak.

2. táblázat
Az azonosulás kategóriái (három választásból az első helyre tett),
százalék (ISSP 2003 adatok)

	Budapest	Prága	Varsó	Bratislava	Összesen
Fővárosi lakhely	9,4	4,5	3,1	6,3	5,7
Nemzeti hovatartozás		10,5	11,1	7,4	7,4
Etnikai hovatartozás	7,0	5,1	2,0	0,5	4,0
Nem	7,9	16,2	10,3	12,2	11,6
Nemzedéki hovatartozás	12,1	10,5	3,4	6,3	8,3
Politikai pártállás	1,2	1,4	0,6		0,9
Vallási hovatartozás	3,3	0,6	7,1	6,9	4,2
Osztályhovatartozás	4,8	2,3	2,6	1,6	2,9
Foglalkozás	12,1	24,1	16,0	19,0	17,8
Családi státus	34,5	23,6	31,6	32,8	30,3
NA	7,6	1,1	12,3	6,9	7,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1. ábra

A nemzeti büszkeség a fővárosban és vidéken a négy visegrádi országban,
négyfokú skálaátlag (ISSP 2003 adatok)*

* A kérdés a következő volt: Kérem, hogy a válaszlap segítségével válaszoljon arra, hogy mennyire büszke Ön Magyarországra különféle szempontokból. (Aggreált skála)

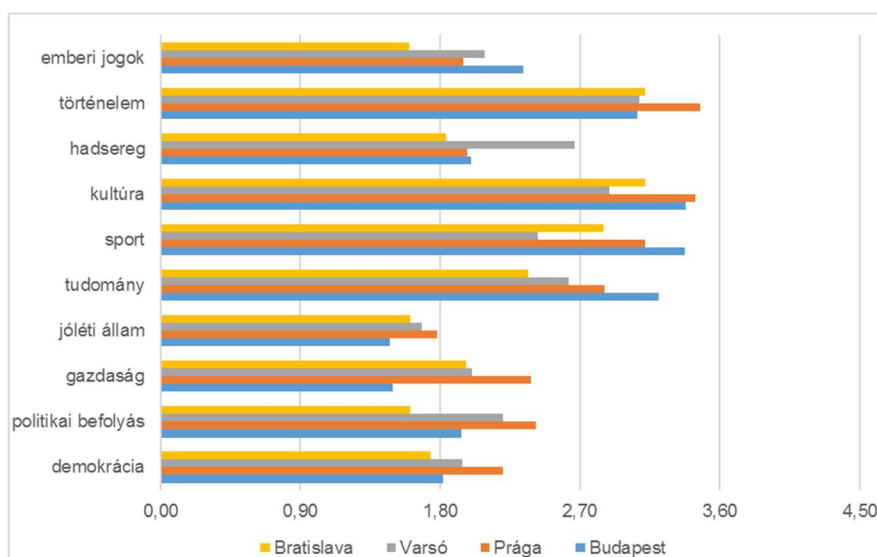
A nemzeti büszkeségérzetet összesen nyolc büszkeségforrás bevonásával mértük, melyeket a következőkben részletesen is bemutatunk. Előbb azonban a nyolc forrásra adott értékeléseket együttvéve kapott általános nemzeti büszkeségérzetet mutatjuk be fővárosi és vidéki bontásban, mind a négy visegrádi ország adatai tükrében.

Az 1. ábrából látható, hogy az általános büszkeségérzet Magyarországon a vidékiek esetében magasabb, mint a fővárosiaké. Csehországban a helyzet épp fordított, Prágában a legmagasabb a büszkeségérzet.

Szlovákia a magyar mintát követi: Bratislavában kisebb, vidéken viszont erősebb a nemzeti büszkeségérzet. Lengyelországban nincs lényeges különbség a településtípusok szerint.

Ha a nemzeti büszkeséget tápláló forrásokat külön-külön nézzük, akkor jellegzetes különbségek mutatkoznak a fővárosok között. Az emberi jogok tisztelete a budapestiek között átlag feletti, míg a bratislavaiak között átlag alatti értéket mutat. A történelem, akárcsak a kultúra mind a négy fővárosban, de különösen Prágában igen jelentős büszkeségforrás. A hadseregre Varsó kivételével a fővárosi lakosok kevéssé büszkék. A sport minden fővárosban, de Budapesten és Prágában különösen fűti a nemzeti büszkeséget (2. ábra).

2. ábra
A nemzeti büszkeség forrásai a visegrádi fővárosok lakosai körében,
négyfokú skálaátlag (ISSP 2003 adatok)*

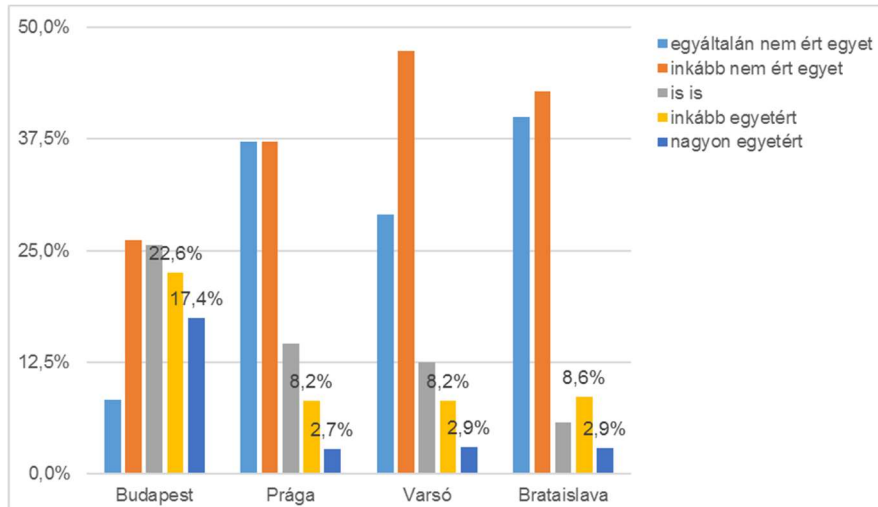
* A kérdés a következő volt: Kérem, hogy a válaszlap segítségével válaszoljon arra, hogy mennyire büszke Ön Magyarországra a következő szempontokból?

A tudomány viszont a budapestiek számára ad okot büszkeségre, majd ez az érték fővárosról fővárosra (Prága, Varsó, Bratislava) haladva egyenletesen csökken. A jóléti állam sehol sem nyújt alapot nemzeti büszkeségre, de Budapesten különösen az a vélemény, hogy a jóléti államra nem lehetnek büszkék. A politikai befolyás a prágaiak és a varsóiak nemzeti büszkeségét táplálja, szemben a budapestiekkel és a bratislavaiakkal, akik szkeptikusok. A demokrácia működése Prága kivételével egyik fővárosban sem ad alapot túlzott büszkeségre.

Össességében, a nemzeti büszkeség négy fővárosban kapott mutatói alátámasztják a kelet-európai nemzetfejlődés sajátosságaira vonatkozó elképzeléseket (Szűcs 1983), melyek szerint a kultúra, a tudomány, a sport, a történelem diszkurzív, pszichológiailag rugalmas témái sokkal inkább alkalmasak a nemzeti büszkeség felkeltésére és fenntartására, mint a gazdaság, a politika, a jog és a jóléti állam kemény tényei (Csepeli, Örkény 2017).

A szegényérzetre, a büszkeségérzet ellentétére a 2003-as ISSP-vizsgálatban egy kérdés vonatkozott. A válaszok összegzését a 3. ábra mutatja. Némileg meglepetésre a budapestiek meglehetősen magas arányban (40%) fogadják el azt az állítást, hogy az országban vannak ügyek, amelyek miatt szegénykezni lehet. A másik három visegrádi főváros lakosai ezt az állítást jóval kisebb arányban fogadják el (Prága, Varsó, Bratislava egyaránt 11%).

3. ábra
A nemzeti szégyenérzet elfogadása/elutasítása a visegrádi fővárosok lakosai körében, százalék (ISSP 2003 adatok)*

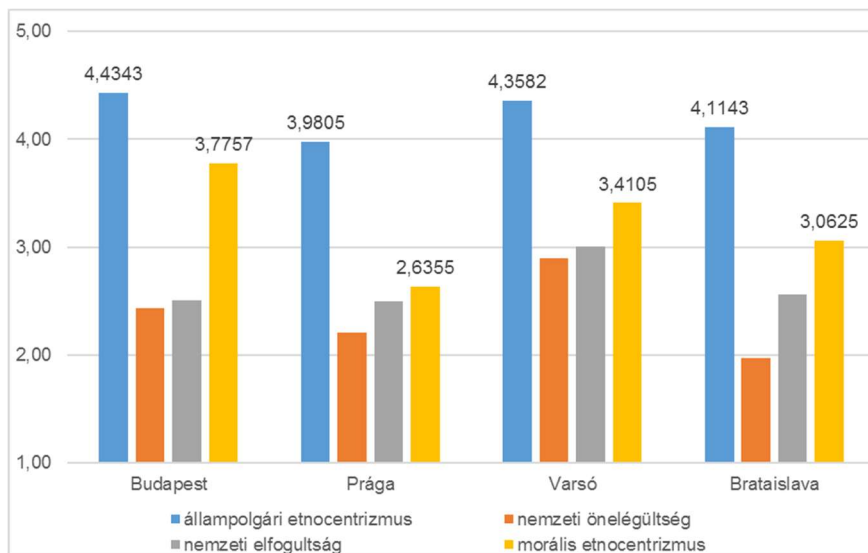

* Az állítás a következő volt: Van néhány olyan dolog a mai (ORSZÁGMEGNEVEZÉS), ami miatt szégyellem a hazámat. (Négyfokú skálán a teljes egyetértés és a teljes elutasítás szerint.)

A nemzeti etnocentrizmust négy állítással mértük. Az első az állampolgárságot helyezte a középpontba, hangsúlyozva a saját nemzetállam mindenekfelettségét. A másik két állítás a nemzeti önelégültség és elfogultság érzését fejezte ki. A negyedik, legkevésbé ártatlan állítás azt hangsúlyozza, hogy a nemzetnek mindig és feltétlenül igaza van (4. ábra).

Az első állítás mind a négy fővárosban feltétlen elfogadásra talál, de kiemelkedően magas átlagot mutatnak a budapestiek és a varsóiak. A morális nemzeti relativizmus elfogadására a budapestiek körében nagyon magas hajlamot mértünk.

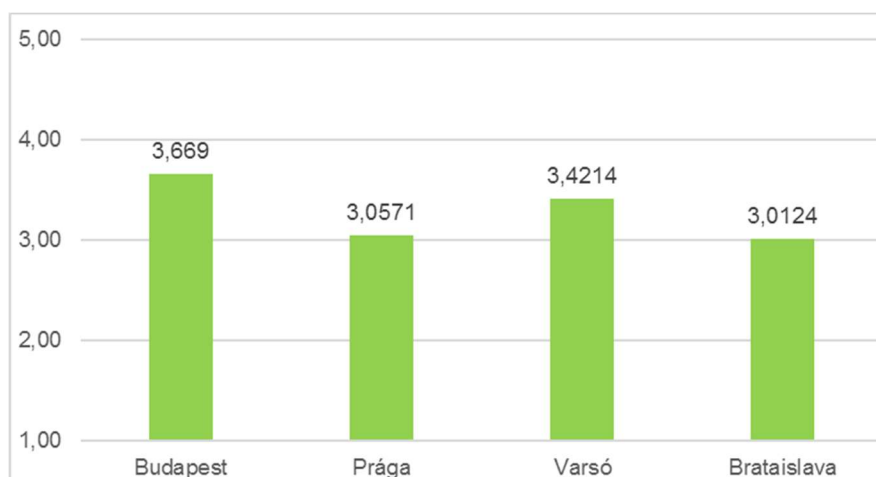
4. ábra
Etnocentrizmus a visegrádi fővárosok lakosai körében, ötfokú skálaátlag (ISSP 2003 adatok)*

*Az eredeti itemek a következők voltak: „Sokkal szívesebben vagyok magyar állampolgár, semhogy bármely más ország állampolgára legyek”; „Jobb hely lenne a világ, ha a többi ország lakosai is olyanok lennének, mint a magyarok”; „Általában, Magyarország jobb ország, mint a legtöbb más ország”. Az etnocentrizmus-index ezeknek a változóknak az aggregációjából jött létre.

Az ISSP 2003-as kutatásának kérdőívében hét állítás foglalkozott a nacionalizmus kulturális, gazdasági és politikai vonatkozásaival. Az ezekre adott válaszokat ugyanúgy, ahogy korábban, egyetlen indexbe aggregáltuk. A létrejött nacionalizmus-index fővárosenként mutatkozó különbségeit az 5. ábrában mutatjuk be.

5. ábra
A nacionalizmus erőssége a visegrádi fővárosok lakosai körében,
öt fokú skálaátlag (ISSP 2003 adatok)*

*Öt olyan állítást soroltunk fel, amelyek Magyarországnak a többi országgal való kapcsolatára vonatkoztak. Az állítások a gazdasági, politikai és kulturális nacionalizmus tipikus állításai voltak. Ebből aggregálással hoztuk létre a nacionalizmus-változónkat.

A budapesti válaszadók körében a nacionalizmus-index értéke kimagaslik. Ezt követi Varsó, ahol szintén magas az érték, míg Bratislava és Prága lakosainak körében a nacionalizmus megnyilvánulása relatíve mérsékeltnek mondható.

A xenofóbia mértékét öt állítással mértük: a bevándorlás növeli a bűnözést; a kormányok túl sok pénzt költenek a bevándorlókra; a bevándorlók elveszik a munkát az ott élőkétől; a bevándorlók száma túl sok, és ráadásul még növekszik is; a nemzeti kultúrát félti a bevándorlótól.

Az öt állításra kapott válaszokat együtt dolgoztuk fel, létrehozva egy xenofóbia-indexet. A 6. ábra mutatja ennek mértékét a négy fővárosban.

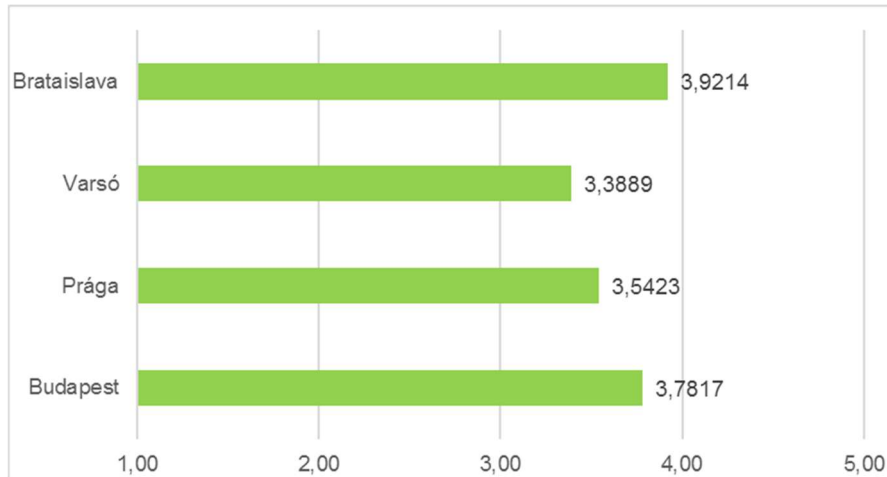
Nem meglepő, hogy az idegenellenesség mértéke mind a négy fővárosban nagyon magas, de Bratislava és Budapest ezen belül is kiemelkedik.

A cikkünk korábbi részeiben az identitással összefüggő kognitív és affektív minták gyakoriságát hasonlítottuk össze fővárosenként. Egészében véve sok hasonlóságot találtunk, de mindegyik fővárosnak külön jellegzetességei is vannak.

A következő rövidebb részben az European Social Survey 2012-ben használt Schwartz-teszt itemei alapján készült összehasonlító elemzésünk eredményeit mutatjuk be. Schwartz szerint az emberi populációban a következő 10 univerzális érték különböztethető meg: önállóság, stimuláció, hedonizmus, teljesítmény, hatalom, biztonság, konformitás, tradíció, jóindulat és univerzalizmus. Ezek az értékek nyilvánvalóan fontos hozzájárulást jelentenek a városi létezéshez, hiszen segítik az embereket, hogy a város kihívásainak megfeleljenek. Ezt a 10 értéket a Schwartz-féle értékmódelnek megfelelően négy magasabb rendű értékdimenzióba vontuk össze, melyek két tengelyen helyezkednek el: az egyik tengely egyik végpontja a változásra való nyitottság, melynek szervezőereje az önállóság és a stimuláció. A másik végpont a konzerválás, mely a biztonság, a tradíció és a konformitás értékeit szervezi egy mintává. A második tengely az önmegvalósítástól az önmeghaladásig terjed. Az önmegvalósítás magasabb dimenziójában találjuk a teljesítményt és a hatalmat, míg az önmeghaladáshoz a jóindulat és az univerzalizmus tartozik. A hedonizmus értéke a két tengely között helyezkedik el, és egyszerre kapcsolódik a változásra való nyitottsághoz és az

önmegvalósításhoz. A 3. táblázatban a négy magasabb rendű értékhez fűződő viszonyt mutatjuk be a négy fővárosban.

6. ábra
Az idegenellenesség mértéke a visegrádi fővárosok lakosai körében,
öt fokú skálaátlag (ISSP 2003 adatok)*

* Hét olyan állítást soroltunk fel, amelyek a migráció megítélésére vonatkoztak. Az állítások a migráció gazdasági, politikai és kulturális következményeire kérdezték rá, és egyaránt tartalmaztak pozitív és negatív állításokat. Ebből aggregálással hoztuk létre idegenellenesség-változónkat.

Az univerzalizmus és a jóindulat mind a négy közép-európai fővárosban a legelfogadottabb értékek sorába tartozik, azaz a megértés, a tolerancia, az elismerés, a másik jólétének elfogadása általánosnak tekinthető a négy városban. Nevezhetjük ezt kollektívizmusként is, de nyilvánvaló, hogy itt a másik ember soha nem absztrakt identifikáció tárgya (párt, nemzet, egyház), hanem valós eleven személy, akivel együtt lehet működni, társaságban együtt lehet vele lenni. A tengely önmegvalósítást mérő oldalán Bratislava áll elől, és Varsó marad le leginkább. Prága és Budapest Varsó és Bratislava között helyezkedik el. Ez az értékcsoport azért fontos, mert a teljesítmény, a kutatás, az innováció mintái ezekből származnak. A konzervatívizmus és a változásra való nyitottság tengelyén megint csak Bratislava jár élen, ezt követi Budapest, majd Prága, végül Varsó. A konzervatívizmusban ismét Bratislava az első.

3. táblázat
A Schwartz-értékskála négy magasabb rendű dimenziójának eredményei
a visegrádi országok fővárosainak lakossága körében, 7-fokú skálaátlagok
(ESS 2012 adatok)*

	Konzerválás	Változásra való nyitottság	Önmegvalósítás	Önmeghaladás (kollektívizmus)
Prága	4,40	4,15	4,09	4,44
Budapest	4,22	4,38	4,36	4,83
Varsó és környéke	4,64	4,11	3,85	4,95
Bratislava	5,05	4,69	4,58	5,00
Összesen	4,55	4,33	4,22	4,81

* Az eredeti Schwartz-értékskála 21 kérdésből áll. Ezek aggregálásával jött létre az általunk használt négy értékdimenzió.

A második magasabb rendű dimenzió kapcsán Bratislava helyzete a legérdekesebb, mert a szlovák főváros lakosai egyszerre tartják fontosnak a hagyományt, a biztonságot és a konformitást, valamint az önállóságot és a stimulációt. Ez a kettősség Varsót és Prágát is jellemzi, csak kisebb mértékben, míg a budapesti lakosok a változásra való nyitottság értékeit inkább preferálják, mint a konzervativizmus értékét.

A két nemzetközi összehasonlító kvantitatív vizsgálat több évvel ezelőtt született eredményei jelölték ki a szempontokat, amelyeket a kvalitatív vizsgálat során a két fókuszcsoporthoz megkérdezésekor érvényesítettünk. Elemzésünkben most a négy fővárosban lebonyolított kvalitatív kutatás eredményeit foglaljuk össze. Az egyik fókuszcsoporthoz szakértő értelmiségieket hívtunk meg: társadalom- és helytörténészeket, politikust, szociológust, művészt, közgazdászt, munkaerőpiaccal és szociálpolitikával foglalkozó szakembert. A második találkozási helyi, kerületi politikussal beszélgettünk. (Budapesten a kutatás közvetlenül a 2019-es önkormányzati választások után zajlott, polgármesterekkel, alpolgármesterekkel, egyéni képviselőkkel.) A kérdések mindkét csoportban arra vonatkoztak, hogy mennyire érzik közel magukhoz a városukat, mennyire fontos a város a személyes identitásukban, miben látják különlegesnek a fővárost, mi az, amit leginkább szeretnek és leginkább utálnak benne, mire büszkék, és látnak-e törésvonalakat a város életében. A tanulmányunk következő részében ezekről az eredményekről adunk számot.

Kvalitatív eredmények

A fővárosok identitása

A Budapesten élő szakértő értelmiségiek semmi kétséget nem hagytak afelől, hogy számukra, mint ahogy egyikük fogalmazott, „Budapest minden”. Mindenki közel érzi magához a fővárost, hozzátéve, hogy külföldön mintha elvesznének, amikor utaznak. A fővárost érzik igazán ismerősnek, ott érzik magukat igazán otthon. Egyesek hozzáfűzték, hogy hasonló érzés tölti el őket más közép-európai fővárosokban, Zágrábban, Bratislavában vagy éppen Prágában. Arra az érzésre, hogy mi fejezi ki legjobban Budapest identitását, mi adja a Budapest „márka” erejét, a válaszadók több fontos elemet említettek. Mindenekelőtt kiemelték Budapest természeti szépségét, a hegyes és a sík táj különleges kapcsolódását, a vizek intenzív jelenlétét (Duna, a termálfürdők, szökőkutak). Budapesttől elválaszthatatlannak tartják a gazdag kulturális életet, különösen sokra értékelik a zeneművészet jelenlétét. Ugyancsak a város identitása kulcselemének tartják a kozmopolitizmust és multikulturalizmust, ennek túlhajtásait azonban – az öncélú fogyasztást, a Belvárost ellepő turisták tömegét – elítélik. Ugyancsak a budapesti identitás túlhajtásának tekintik a vidék lenézését.

Alaposan megmozgatta a válaszadók fantáziáját az identitáshoz szervesen hozzátartozó kérdés: „Mi Budapest titka?” A dinamizmust, a városi életet átható energiát, erőt és a sokféleséget nevezték meg, különösen kiemelve a régi és az új kapcsolódását.

A válaszadók szerint Budapestet eltéphetetlen szálak fűzik a magyar nemzeti identitáshoz. Mint egyikük fogalmazott: „Budapest a vidékiek számára is a magyar nemzeti büszkeség egyik forrása.” Ugyanakkor egyetértettek abban, hogy a nacionalizmus az ország más részeihez képest Budapesten gyengébb, a Budapesten élők azonosulási mintáiban a magyar és az európai identitás harmonikusan kiegészíti egymást. Problémaként említették, hogy Budapesten kívül nincsen más magyarországi nagyváros, hiszen a trianoni békeszerződés elválasztotta az országtól azokat a városokat, amelyek Budapest versenytársai lehettek volna.

A budapesti identitás fontos tápláló forrása a történelem. A válaszadók által említett történelmi események ugyanakkor a három város egyesítését követő időszakra vonatkoznak. Ezt az időszakot két különlegesen fontos esemény jellemzi, az 1944–45-ös ostrom, amikor a főváros nagyon súlyos emberi és anyagi veszteségeket szenvedett, a másik pedig az 1956-os felkelés a szovjet megszállással és a kommunista diktatúrával szemben. Habár a felkelés elbukott, pszichológiai és morális nyomai mind a mai napig megmaradtak a főváros lakosainak emlékezeteiben.

A prágaiak szemében identitásuk három fő forrása a kultúra, az építészet és a történelem, amelyet egységben látnak. Mint egyikük fogalmazott „Prága alapvető különlegessége más európai városokhoz képest építészeti örökségének sokfélesége”. A prágaiak kiemelik, hogy a város nagyon intenzív abban az értelemben, ahogy az emberek közötti találkozásokat szervezi. A prágaiak identitásának különlegessége,

hogyan a várost méretében nem tekintik nagyknak. A megkérdezettek szerint a prágaiak nemzeti identitása nem különbözik lényegesen a Csehországban élők nemzeti identitásától. Ezzel együtt úgy látják, hogy a főváros szimbolikusan is képviseli az egész cseh nemzetet, szerepe a nemzeti identitás alakulásában „nagyon fontos”, abszolút és kulcsfontosságú. Úgy látják, hogy Prága diktálja a cseh kulturális élet fejlődésének tempóját. Mint Budapesten, a lakosok szerint itt is fővárosuk a nemzeti büszkeség egyik meghatározó forrása.

A bratislavai megkérdezettek általánosan egyetértettek abban, hogy sehol másutt nem akarnának élni, csak a saját fővárosukban. Mint egyikük megfogalmazta: „Bratislava valószínűleg nem a legszebb, leggazdagabb város, de ezzel együtt talán London kivételével sehol másutt nem akarnék élni.” A Bratislavában élők identitását két fő ellentmondás terheli. 1. A város történeti magja meglehetősen kicsi, és a környező lakótelepeken vagy távolabbi településen élők jelentős számban ingáznak naponta lakóhelyük és munkahelyük között. 2. Történetileg a város a Magyar Királyság központja volt, és csak a 20. században lett Szlovákia fővárosa.

A bratislavai identitásnak azonban van három pillére, amely bizonyos mértékig feloldja ezeket ellentmondásokat. 1. A város földrajzi elhelyezkedése, lévén határváros Ausztria, Szlovákia és Magyarország között. 2. A város természeti szépsége, melynek része a Duna és a fölötte emelkedő hegy a várral. 3. A bratislavaiak sikertudata, amely mind nemzeti, mind személyes értelemben eltölti őket. Egészeben véve a fókuszcsoportok eredményei azt mutatják, hogy a szlovák fővárosban élők lokálpatriotizmusa nem erősebb a vidéken élők lokálpatriotizmusánál, bár magát a fővárost a lakosai közelebb érzik magukhoz. Ennek okát a fókuszcsoportok tagjai abban látják, hogy a szlovák főváros vezetése nem fektet nagy súlyt a büszkeségérzet erősítésére. Ezt a kérdést a média ugyancsak elhanyagolja, mely előszeretettel tárgyal negatív eseményeket a fővárosi lét kontextusában.

Történetileg a válaszadók a város magyarországi múltjából a királyi koronázásokra hivatkoznak, a 20. századból az 1918–1919-es fordulatot említik, amikor Bratislava Csehszlovákiához került, a legfontosabb évszám pedig 1993, a Szlovák Köztársaság megalakulása, amikor Bratislava fővárossá lépett elő. Ugyancsak fontos évszámnak tartják 2005-öt, amikor amerikai–oroszl csúcstalálkozót tartottak a városban Putyin és Bush elnökök között. A kilencvenes években, amikor a független Szlovákia megszületett, a nacionalizmus szerepet játszott a bratislavaiak identitásában, de ez a hatás gyorsan elmúlt: a nemzeti identitás ma már nem központi kérdés a bratislavaiak számára.

A varsóiak identitása részint a történelemből, részint a jelenből táplálkozik. A válaszadók városukat gazdag történelmi múlttal rendelkező, modern és dinamikus fejlődő nagyvárosnak látják. Nagyon fontosnak tartják a nagyvárosi életet mint közösség-szervező erőt, és úgy gondolják, ha valaki nem Varsóban született, nem tud igazán varsóivá válni. Varsó és a lengyel nemzeti identitás kapcsolata a megkérdezettek szerint a város egyes szimbolikus épületeiben, a Tudomány és Kultúra Palotájában és a nemzeti sportstadionban nyilvánul meg. Ugyanakkor nem igazán Varsóban látják a lengyel nemzeti identitás legfontosabb forrását, városukat elsődlegesen pénzügyi, politikai és információs központnak tartják. A megkérdezettek nemzeti identitását elsődlegesen a patriotizmus jellemzi, és nem a nacionalizmus. A varsói identitásnak része, mint Budapest esetében, a sokféleség, valamint a patriotizmus és kozmopolitizmus együttes jelenléte.

Értékek, attitűdök, hangulatok

A budapesti fókuszcsoportok tagjai szerint a külföldiek szemében Budapest sokkal optimistább hely, mint a lakói szerint. Ezzel együtt úgy látják, hogy a budapestiek büszkéek városukra, és kevésbé pesszimisták, mint a magyarok általában. A válaszadók nem tartják toleránsnak a városukat. Szerintük Bratislava, Prága és Varsó légköre kozmopolitább, és lakóik inkább elfogadják az etnikai, szexuális és vallási másságot. A megkérdezettek szerint a sorozatosan rendezett nagy sportesemények (európai és világbajnokságok) nem ellensúlyozzák egy nagy konferencia-központ hiányát. A válaszadók ugyancsak elégedetlenek a budapestiek idegennyelv-tudásával, annak mértékével és szintjével.

A válaszadók az önmegvalósítás és az önmeghaladás értékeinek mindegyikére találtak példát. Egyfelől az egoizmus, a másokra tekintet nélküli individualizmus mindenütt jelen lévő valóságát, másfelől, a civil

segítőkészség és önkéntes munkára való hajlam jelenlétét emelik ki. Egészeben, a város szociális atmoszféráját inkább negatívan, mint pozitívan érzékelték. A másik értéktengely kapcsán azt tapasztaltuk, hogy a válaszadók szerint maguk a budapestiek személyenként innovatívak, de a városra jellemző mentális mintára inkább a konzervativizmus, de még inkább annak elfajulása, az elmaradottság jellemző.

Arra a kérdésre, hogy mit szeretnek a válaszadók és mit nem szeretnek leginkább Budapesten, a pozitív végponton a jól megszervezett tömegközlekedést, a város épületeit és azok szépségét említik. Az ellentétes végponton a szemetet, a zsúfoltságot, a rossz levegőt, egyes társadalmi csoportok szegregációját, a túl sok autót nevezték meg. Mindenki pozitív fejleményként ismerte el az egyre bővülő kerékpárút-hálózatot.

Arra a kérdésre, hogy mi osztja meg leginkább a budapestieket, elsősorban a történeti városrészek tovább élését említették (Buda, Pest, Óbuda, és a később csatolt külső városrészek). Ez a megosztó szempont nem független a társadalmi egyenlőtlenségektől, és szinte mindenki említette a generációs csoportok közötti ellentéteket.

A különbség a szakértő értelmiségi és politikus fókuszcsoporthoz között nem a tartalmakban volt, hanem a perspektívában: a helyi politikusok érthetően a saját kerületük vagy választókerületük látószögéből ítélték meg a terítékre kerülő kérdéseket.

A prágai fókuszcsoporthoz résztvevői önkritikusan elismerik, hogy a cseh főváros lakói készen állnak a közösség szolgálatára, érdekeinek előtérbe helyezésére, de csak akkor, ha nem metszik keresztül saját egyéni céljaik elérését. Bár a helyi politikusok fellépnek a helyi közösségek érdekeinek védelmében, a választóik nem hisznek nekik, kevés bizalmat táplálnak irántuk.

A másik tengely, a konzervativizmus és a változásra való nyitottság, komoly kihívás elé állítja a prágaiakat. A fókuszcsoporthoz egyik résztvevője így fogalmazott: „Úgy látom, a prágaiak alapvetően konzervatívak, de balszerencsésükre a világ olyan gyors ütemben változik, hogy nincs más választásuk, nyitottnak kell lenniük a változásokra.” Az innováció tehát a prágaiak szerint nem belső, hanem külső kényszer műve. A csehek többségét a prágaiak sokkal kevésbé látják progresszívnek, mint saját magukat, még ha a progresszív beállítódást kényszerűnek látják is. Nem akarnak alapvető változásokat, ugyanakkor belátják azok szükségességét.

A bratislavaiak világgal kapcsolatos beállítódása a fókuszcsoporthoz tagjai szerint inkább pesszimista, mint optimista, de ez nem különbözik lényegesen a szlovákokra általában jellemző negatív beállítódástól, akiknek – miként az egyik résztvevő megfogalmazta – „vérben van a negatívizmus”. Az optimizmus a 2020 februárjában esedékes parlamenti választások eredményeivel kapcsolatban mutatkozott meg. Felmerült a kérdés, hogy melyek a legszerethetőbb és legelítélhetőbb területek a város életében. A válaszok nagyjából ugyanazt a struktúrát mutatják, mint a másik három város esetében. A történelmi jelentőségű épületek mintegy jelenlévővé teszik a múltat a válaszadók szemében. A hegyek, a Duna természet adta szépsége ugyancsak pozitív érték számukra. Bratislava mint főváros megsokszorozza az oktatási, tudományos, sport- és politikai lehetőségeket. Mint ahogy az egyik válaszadó mondja, „Bratislavában mindent elintézhetsz”.

A negatívumok sorában említették a válaszadók a már-már elviselhetetlen autósűrűséget, a funkcionális parkolási politika, a tisztaság és a zöldövezetek hiányát, valamint a nem kielégítő egészségügyi szolgáltatásokat. Sokan nehezményezték a túlzásfolytságot, és azt, hogy az új épületek nem illenek a történeti épületek közé.

Bratislava lakosságát több szempont is megosztja. Azok, akik régóta élnek a fővárosban, energikusabbak és határozottabbak, a városba frissen érkezők ellenben hajlékonyabbak, érdekeik érvényesítésére kevésbé képesek. Feszültség van azok között, akik a városban élnek és dolgoznak, illetve akik csak bejárnak dolgozni. Az utóbbiak használják a városi szolgáltatásokat anélkül, hogy helyben fizetnék az adót, és nem is érzik annyira magukénak a fővárost. A válaszadók szerint Bratislava egyre kozmopolitább várossá válik, és egészeben jóval toleránsabb és nyitottabb a másság iránt, mint a szlovákiai vidék. A bratislavaiak még akkor is képesek kooperálni egymással, ha eltérnek az álláspontjaik. Az értelmiségi szakértők és a helyi politikusok között a fókuszcsoporthoz egyetlen jelentős különbség mutatkozott: a helyi politikusok inkább a problémákra és megoldásukra koncentráltak, szemben az értelmiségi szakértőkkel, akik a leírásban voltak erősek.

A varsóiak szemében a fővárosi lét legfontosabb előnye a szabadságérzet, melyet a tolerancia és a nyíltság követ. A válaszadók sokra tartják a főváros gazdasági, kulturális, tömegszórakozási és oktatási lehetőségeit, a tömegközlekedéssel mindenki elégedett. A hátrányok sorában említik a rohanást, a felfokozott életritmust, az időhiányt, ami gyengíti a szolidaritást, az egymás iránti figyelmet. Ugyancsak hátrányként említették a fővárosban is megfigyelhető társadalmi egyenlőtlenségeket, a zsúfoltságot és az átgondolatlan városfejlesztést. A megkérdezettek szerint Varsónak nem tett jót a rendszerváltozást követő „vad” reprivatizáció.

A varsói fókuszcsoporthoz tartozók úgy látták, hogy a városi lét anonimitása a konvencióktól való mentességet és az individuálisan választott életmód lehetőségét rejti magában. Varsót színes, élhető, örömteli városként jellemezték – ami időnként feszültségeket és konfliktusokat, stresszt is magával hoz –, de egészében a lehetőségek városának látják, amiből optimizmus következik. Ha azonban nem összességében gondolnak a varsóiakra, hanem egyénenként, akkor a válaszadók elismerik a kudarc lehetőségét, ami pesszimizmusra adhat okot. Az értékrendszerben az önmeghaladást és az önmegvalósítást egyaránt a főváros sajátosságainak látják. A másik értéktengelyen a konzerválás alapja a válaszadók szerint a család és a történelmi hagyomány, ami behatárolja a változtatás lehetőségeit. Az értelmiségi szakértői és a helyi politikusokból álló csoport között a különbség abban volt, hogy az utóbbiak inkább saját választóközvetük perspektívájából nyilatkoztak, szemben az értelmiségiekkel, akik a várost mint egészet ítélték meg. A helyi politikusok láthatóan különböztek politikai és ideológiai nézeteik alapján, míg az értelmiségiek között ilyen jellegű különbségek nem mutatkoztak.

Következtetések

A négy visegrádi ország fővárosainak vizsgálata két szempontból is összehasonlító jellegű volt: összehasonlítottuk a fővárosban és a vidéken élő lakosok nézeteit, véleményeit, attitűdjeit, identitásmintáit, valamint összehasonlítottuk a négy fővárosban szerzett adatokat. A legkisebb főváros, Bratislava lakóinak száma 400 000 körül alakul. A legnagyobb fővárosban, Budapesten közel 1 800 000 ember él. Varsó lakosainak aránya a Lengyelországban élő állampolgárok teljességéhez képest mindössze 3,4%; a budapestiek aránya viszont a teljes magyarországi népességhez képest 18%. Mind a négy főváros az adott ország adminisztratív, pénzügyi, kulturális, tudományos és oktatási központja.

Vizsgálatunk kvantitatív részében kimutattuk, hogy mind a négy főváros lakóinak többsége (80%-a vagy annál is nagyobb része) lelkiileg igen közel érzi magához a városát, ami nem feltétlenül igaz a vidéken élőkre, akik a településüket kevésbé intenzíven érzik magukhoz közel. A lakóhely iránt érzett közelséget adataink szerint a fővárosok környékén kialakult elővárosok gyűrűje, valamint az ott lakás ideje befolyásolja leginkább. A továbbiakban azt találtuk, hogy egészében véve a négy főváros lakóinak identitásában elsősorban a családi státusz, a foglalkozás, a nem, valamint a nemzedékek rendjében való elhelyezkedés számít, s kevésbé határozza meg az identitást a nemzet és a vallás.

A nemzeti büszkeség azonban, mint várható volt, mind a négy főváros lakói körében eleven és intenzív. A nemzeti büszkeség kiemelkedően jelentős témája mind a négy fővárosban a történelem, melyhez a diakrón és szinkrón társadalmi kommunikációs térben ugyancsak jól érvényesülő kulturális és sporttémák csatlakoznak. A nemzeti büszkeséget a nyugat-európai országokban tápláló témák, mint például a demokratikus politikai rendszer, az emberi jogok vagy a jóléti állam, kevésbé játszanak szerepet a Budapesten, Bratislavában, Prágában és Varsóban élők nemzeti büszkeségérzésében. Általánosnak tekinthető, hogy a budapestiek kivételével a bratislavaiak, prágaiak és varsóiak körében a nemzeti hovatartozás miatt érzett szégyen ritka.

Budapest és Varsó lakosai kissé etnocentrikusabbak, mint az egykori Csehszlovákiából kialakult két ország fővárosának lakosai. Ugyanakkor a xenofóbia mértéke mind a négy fővárosban magas, különösen Bratislavában és Budapesten. A Schwartz-féle tízdimenziós értékeszt négy tengelye szempontjából nézve az adatokat, azt látjuk, hogy a négy fővárosban a változásra való nyitottság és a konzerválás, valamint az önmegvalósítás és az én-átalakulás tengelyei mentén nincs számottevő különbség. Meglepetésre ad okot, hogy a lakosok mind a négy fővárosban egyaránt fontosnak tartanak egymással szemben álló értékeket.

A kvalitatív szakaszban mind a négy fővárosban fókuszcsoportos kutatásokat folytattunk, melyekben vezető értelmiségiek és helyi politikusok vettek részt. Az eredmények fényében a kvantitatív vizsgálat eredményei már nem annyira meglepőek. A budapestiek úgy látják, hogy a fővárosban a nacionalizmusnak kevésbé van táptalaja, mint vidéken, ugyanakkor Budapest a magyar nemzeti büszkeség kiapadhatatlan forrása. A prágaiak szintén úgy látják, hogy városuk kultúrája, építészeti öröksége és történelme a cseh nemzeti büszkeség alapja, de hozzátesszik, hogy Prága különössége abban áll, hogy a főváros az egész nemzet összetartozásának záloga. Ez a felfogás a cseh társadalom demokratikus politikai kultúrájából következhet. A bratislavai fókuszcsoportok tagjai azt hangsúlyozták, hogy a főváros és az ország sikerei egymást feltételezik, egymás erősítik, ugyanakkor kifogásolták, hogy Bratislava nincs sem a média, sem az országos politika figyelmének középpontjában. A nemzeti büszkeség a bratislavaiak szemében kevésbé fontos, mint a fővárosi hovatartozás felett érzett büszkeség. A varsóiak városukat modern, fejlődő központnak tartják, de a lengyel nemzeti büszkeség szempontjából nem tulajdonítanak kiemelkedő jelentőséget neki. Ez azzal függhet össze, hogy jóllehet Varsó lengyelországi gazdasági, kulturális, politikai központ, de koránt sincs egyedül, versenyeznie kell más jelentős lengyel városokkal. Ez a helyzet nem áll fenn a másik három viseográdi országban.

A Budapesten és Bratislavában szervezett fókuszcsoportok tagjai nem vonakodtak, amikor arról volt szó, hogy vannak-e társadalmi szakadékok városuk lakói között. A budapestiek szerint ilyen választóvonal van a „tösgyökeres” budaiak és pestiek, valamint a Budapesten születettek és a beköltözők között. Bratislavában, lévén kisebb város, az számít, hogy ki milyen régen él a fővárosban. Mind a négy főváros lakói a problémák sorában említették a légszennyezést, a túl nagy közúti forgalmat és a zsúfoltságot. A vizsgálati személyek mind a négy fővárosban szervezett fókuszcsoportokban arra törekedtek, hogy egyensúlyt tartsanak az önérvényesítő individualizmus és a kollektivistikus én-átalakulás pólusai között. A prágaiak körében különösen erősen jelent meg a kívánság, hogy egyszerre érvényesüljön a konzerválás és az újra való nyitottság. A helyi politikusok és az értelmiségiek között jellegzetesen megjelent a perspektívakülönbség. Míg az értelmiségiek a fővárost mint kulturális, történelmi és társadalom-lélektani egységet szemléltek, addig a helyi politikusok azt a városrészt emelték ki, ahol választóik élnek.

Irodalom

- Csepeli Gy., Örkény A. (2017): *Nemzet és migráció*. TáTK, Budapest.
- Luksander, A., Mike K., Csité A. (2012): *Maguk urai – a magyar vállalkozó lelkialkata (A magyarországi kisvállalkozók értékvilágának néhány jellemzője)*. Műhelytanulmány (working paper). Vállalatgazdaságtan Intézet, Budapest.
- Szirmai V. (2019): *Városok és városlakók. A befogadó és a kirekesztő városok*. Corvina Kiadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Szücs J. (1983): *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.